

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemindeki savaş hâli, buğday başta olmak üzere tarımsal üretimde büyük düşüşler yaşanmasına sebebiyet vermişti. Savaş sonrasındaki barış ortamının tüm dünyada hâkim olmasının ardından savaşta kullanılan iş gücünün çoğunlukla tarıma kayması bu alanda büyük bir üretim artışını beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan bu dönemde tarıma verilen önem, tarım alanında yapılan modernizasyon, devlet bünyesindeki tarım bürokrasisinin ve hukuki mevzuatın güçlendirilmesi, modern tarım eğitimi gibi gelişmelerin yanı sıra çiftçiye verilen kaliteli tohum, gübre ve kredi desteği gibi teşvikler sayesinde tarım üretimi 1923'ten 1930'lara önemli oranda artış gösterdi.

Ancak bu gelişmeler 1929'daki dünya ekonomik bunalımıyla büyük bir kesintiye uğradı. Bunalım üretim fazlası olan metanın fiyatlarında ciddi oranda bir düşüşü beraberinde getirdi. Bu olumsuzluktan en kuvvetli şekilde etkilenen ülkelerden birisi de Türkiye idi. Nitekim Türkiye'de de buğday fiyatları Ekim 1929'daki 12.40 kuruştan Ekim 1931'de 2.28'e kadar düştü. Bu kadar keskin bir düşüş, genel olarak ekonomisinde özelde ise ihracatında buğdayın büyük yeri bulunan Türkiye gibi yüksek buğday arzına sahip olan ülkeleri bu konuda önlem almak durumunda bıraktı.

Âli İktisat Meclisi, 1931 yılında gerçekleştirdiği bir toplantıda 1929 Buhranı ile ilgili olarak raporda; Türkiye'nin bir sanayi memleketi olmadığı, daha çok sanayi memleketlerine gıda ve hammadde yetiştiren bir tarım ülkesi olduğu vurgulanarak, tarımda modern teknolojiye dayanan ve dünya şartlarına uygun üretim yapamamamızdan dolayı özellikle pamuk, yapağı ve tiftik gibi ürünlerimizin dış pazarlardaki fiyatının düştüğü ifade edilmekteydi. Bu durumu önlemek üzere öncelikle tarım ürünlerinin hammadde fiyatları ile mamul madde fiyatları arasında bir denge oluşturulmalıydı. Ekili arazilerin yarısını oluşturan buğdayın maliyet fiyatı yüksek, ihracat fiyatı ise düşüktü. Bu durumda ürünün arz ve talebi arasında ürün rekoltesinden bağımsız bir denge sağlanması gerekirdi. Bunu sağlamak üzere öncelikle ürün için belirli bir fiyat belirlenip çiftçinin ürününü hasattan hemen sonra satmayıp depolamasına yönelik bazı imkânlar sağlanmalıydı.

Bu çerçevede Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Ankara'da Ocak 1931'de toplanan I. Türkiye Ziraat Kongresi'nde alınan kararlarda; yerli hububat üretiminin korunması hususunda koruyucu gümrük tarifelerinin tespiti, dünya hububat piyasalarının takibi, hububatın saklanması, temiz tohumluk sağlanması, köye dönüşün teşviki, çiftçinin ürününü düşük fiyatla satmasını engellemek üzere desteklenmesi gibi hususlar yer aldı. Kongrede alınan kararlar 1. ve 2. Sanayi planlarına girdi.

1931 yılında gerçekleşen CHP Kongresi'nde hububat bunalımına çare olarak fiyatların yükseltilmesi, hububata prim uygulaması getirilmesi, bu konuda da Ziraat Bankasına görev verilmesi talep edildi. Ardından Ziraat Vekili Mustafa Şeref Özkan, Ziraat Bankasının çiftçinin borcuna karşılık buğday alımlarına başlayacağını duyurdu. Böylece 1932'den itibaren Ziraat Bankası için buğday işleri ile ilgili olarak yeni bir sayfa açılmaktaydı. Nitekim Ziraat Vekâletinin girişimleri ve teklifi ile TBMM'de kabul edilerek 10.07.1932 tarihinde 2056 sayılı "Hükûmetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun" yayımlanıp yürürlüğe girdi. Böylece devlet henüz dar kapsamlı da olsa hububat alımı yapacaktı.

Bu şekilde 1938 yılında TMO'nun kuruluşuna kadar geçen sürede Ziraat Bankası çiftçiden hububat alımı ile görevlendirilmekteydi. Ziraat Bankası hububat üreticisine sadece kredi vererek değil, aynı zamanda ürettiği malı alarak piyasada güçlü bir alıcı konumuna kavuşmaktaydı. Devletin hububat ticaretindeki kolu işlevini görecek olan

Banka bundan sonra müdahaleci ve destekleyici bir kurum olarak güçlü bir alıcı sıfatıyla buğday fiyatlarını dengeleyici bir rol üstlendi.

Bu çerçevede Ziraat Bankası önemli buğday üretim merkezleri olan Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Tekirdağ, Konya, Balıkesir, Denizli, Yozgat, Sivas, Kütahya ve Adana'da buğday alımları yapmaya başladı. 1936-1937 kampanya döneminde Banka alım merkezi sayısı 70'e ulaşmıştı. Banka bu işlemleri yürütürken Ziraat Vekâleti ile koordineli bir şekilde çalıştı.

10 Ağustos 1932 tarihinden, TMO'nin kuruluşuna yani 13 Temmuz 1938'e kadar geçen 6 yıl boyunca Ziraat Bankasının 6 yılda toplamda 540 bin ton hububat alımı yaptığı görülmektedir. Ziraat Bankası yaptığı toplam 452.239.704 kilogramlık satışın 176.949.008 kilogramını ihraç ederek dönemin büyük ihtiyacı olan döviz girdisini sağladı. Bu alım ve satım miktarı büyük oranda olmasa da buğday fiyatlarını koruma konusunda kısmen etkili olabildi.

Bankanın üstlendiği bu görev hububat alanında devlet müdahalesinin gerekli olduğunu ortaya koymuştu. Ancak Ziraat Bankasının ana hizmetleri ile pek uyuşmayacak olan ve kapsamı itibarıyla oldukça geniş, uzmanlık isteyen ve farklı bir faaliyet alanı olduğu anlaşılacak, 'millî iâşenin' daha da güçlendirilerek sürdürülmesi ve müstakil bir hizmet hâline dönüştürülmesi yönündeki irade ortaya konuldu. Hububatın alım, depolama ve satışının devlet eliyle daha güçlendirilmesinin zorunlu bir ihtiyaç olduğu ortaya konuldu.

Ardından bu işi yapacak olan müstakil bir kurum kurulması çalışmalarına başlandı. Bu şekilde I. Bayar Hükûmeti döneminde kuruluş çalışmalarına başlanan TMO, 13.07.1938 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 24.06.1938 tarihli ve 3491 sayılı Kanunla resmen kurularak göreve başladı. Böylece devletin bizatihi müdahil olduğu hububat ticaretinde palyatif olanlar yerine daha kalıcı ve daha uzun vadeli tedbirler alınabilmesinin yolu açılmaktaydı. TMO'nun bu dönemde kurulmasının diğer önemli bir sebebi de 1938 yılında yeni ve büyük bir savaşın belirtilerinin ortaya çıkmış olmasıydı.

Ofis, sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanan ve devletin bir müteşebbis gibi ekonomik alanda faaliyette bulunduğu kurumlardan biri oldu. Ofis, buğday için yapacaklarını, gerektiği zaman diğer toprak mahsullerine de uygulayacaktı. Mühim esaslardan biri de Ofis'e ticari usuller serbestliği verilmesiydi. 3491 sayılı Kanunun 1'inci maddesine göre, Ofis muameleleri, "umumi muhasebe, artırma eksiltme ve ihale kanunları hükümlerine ve muhasebat divanı vize ve murakebesine" tabi olmamaktaydı.

Ofis'in Sermayesi ise yarısı peşin ödenmiş olan 17 milyon lira olarak tespit edilmişti. 9,6 milyon TL'si ödenmiş, ödenen meblağ içerisinde Ziraat Bankasından 3,2 milyon, Uyuşturucu Maddeler İnhisarından aktarılan 1,5 milyon olmak üzere toplamda sadece 4,7 milyon gibi bir nakit aktarılmıştı. Sermayenin diğer kısmı Ziraat Bankasından devrolunan buğday, demirbaş, çuval, silo, ambar, lojman gibi nakit olmayan aynı sermayeden oluşmaktaydı. Bu sermaye Ofis'in öz kaynağıydı. Sonraki dönemlerde de Ofis sermayesinin artırımına gidilmişti. Ofis, sermayesi faaliyetlerini yürütmek için gerekli kaynağı tam olarak sağlamadığından ihtiyaç duyduğu işletme sermayesini daha çok yabancı kaynaklarla sağlamıştır.

Ofis, iç ve dış piyasalarda alım-satım yapmak, sürüm pazarları arayıp bulmak, buğday fiyatlarının tüketici halkı zorlayacak şekilde yükselmesine meydan vermemek, iç piyasaları düzenlemek için tüketim yerlerinde belirli fiyatlara buğday satmak, ilgililerle doğrudan doğruya temas ederek buğdayı sınırlı türlere dönüştürme ve ticari amaçlara göre standart tiplere varabilmek için tedbirler alma görevlerini üstlendi. Ayrıca Ofis gerekli göreceği yerlerde un ve ekmek

fabrikaları tesis edecek yahut satın alıp işletecek ve her türlü un ve ürünlerin ticareti ile uğraşacaktı.

Kanuna göre üretiminin ya hiç gerçekleşmediği ya da çok az gerçekleştiği bölgelere hububat sevkiyatının yapılarak buralardaki temel beslenme problemleri de giderilmiş olunacaktı. Sadece iase açısından değil, iktisadî çerçevede ülke ihracatı ve ithalatı açısından da bir fonksiyon öngörülmekteydi. Üretimin fazla olduğu yıllarda ürün fazlası olan sert makarnalık buğday dünya piyasalarına ihraç edilebilecekti. Böylece ülkede ciddi bir eksikliği olan serbest döviz ihtiyacının bir kısmı bu şekilde kazanılmış olunacaktı.

Bu şekilde kurulan TMO'nun, sermaye birikim sürecine, yapacağı hububat alım satımı üzerinden oluşacak ticari sermaye ile büyük kentlerde yaşayan emek gücünün temel gıda maddesi olan ekmeğin daha ucuza mal edilmesini sağlayarak maliyet girdilerini azaltmak şeklinde iki temel işlevi yerine getirmesi beklenmekteydi.

Bir iktisadî devlet girişimi statüsü verilen Ofis, tahıllarla ilgili fiyat ve stoklama politikasını uygulayacaktı. Bu sebeple Kanunla silolar Ofis'e devredilmekteydi. Ofis'in diğer önemli bir iştiğal alanı ise silo ve depo inşası idi. Ofis buğday ticaretinde üstlendiği bu görevini yürütebilmek için hububatı depolamaya bunun için de silolara ihtiyaç duydu. Kurulduğu 1938'de Ziraat Bankasından devraldığı yaklaşık 45 bin ton kapalı hububat deposunu günümüzde 5 milyon ton gibi yüksek bir orana çıkardı.

Ofis, 1993 yılında Umumi Mağazacılık Kanunu ile Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre emanet alım sistemi ile başlayan süreçteki deneyimleri ile 5300 Sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanununa aktararak alımların Lisanslı Depoculuk sistemini geliştirdi. Bugün Ofis gözetimi altında ülkenin birçok bölgesinde lisanslı modern depolar inşa edilerek ambardaki hububatın maddi değer ekonomik olarak ülke ekonomisine kazandırıldı. Geliştirilen Lisanslı Depoculuk sistemiyle depolanan hububatın artı bir değer olarak ekonomiye katılması da sağlanmış oldu.

Ofis'in Kanun çerçevesinde yürüttüğü ana hizmetlerden birisi de afyondur. 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi kuruluş kanunu ile bu görev Toprak Mahsulleri Ofis'ine devredildi. Böylelikle 1933 yılında kurulan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı da ortadan kaldırılmış oldu. Böylece Ofis bir taraftan hububat işleri ile görevlendirilirken diğer taraftan afyon ve afyonun yan ürünlerinin devlet tekeline alınmasını da üstlenmekteydi. Bu çerçevede ham afyon ile morfin satış ve imalinin tekeli Ofis'e bırakılmaktaydı. Aynı hububatta olduğu gibi afyonu satın almak, satmak, alınacak afyonu tahlil etmek, işlemek, afyon standardizasyonunu temin etmek, gerekirse laboratuvarlar kurmak, dünya afyon piyasasını takip etmek de bu şekilde Ofis'in görevleri arasındaydı. 3491 sayılı Kanununun 6. maddesiyle afyon üzerinden yapılacak bütün işlemler ve özellikle afyondan elde edilecek olan maddelerin ihracı ile afyon alkaloidlerinin ithal yetkisi tamamıyla Ofis'e devredilmiş oldu. Afyonun sadece ülke içindeki ticareti, daha önceki yasal düzenlemelerde olduğu gibi yine serbest bırakılmasına karşılık iç ticarete nihai alıcı Ofis olarak belirlendi. Böylelikle aracı tüccar, üretici köylüden aldığı afyonu TMO'ya satmak mecburiyetinde bırakıldı. Daha sonra bu aracılık da kaldırılarak direkt alımlara başlandı. Ofis'in morfin imali için Ankara'da bir fabrika kurması daha ilk başta tasarlanmış ve fabrika daha sonraki yıllarda Ankara'da değil Afyon Bolvadin'de inşa edilmişti.

İlk genel müdürü Medine Muhafızı Osman Ferid Paşa'nın oğlu Hamza Osman Erkan'ın olduğu Ofis kuruluşunun ardından yoğun bir mesaiyle baş etmek durumunda kaldı. TMO II. Dünya Savaşı'nda önemli görevler üstlendi. Ofis savaş sırasında halkın iasesini ucuz bir şekilde karşılayabilmek adına halka doğrudan un satışı yapma yoluna gitti. Bu sebeple maliyet fiyatları ile bazen de maliyetin altında olmak üzere değirmenlere buğday vererek kırılması ve daha sonra da halka satılması usulü takip edildi. Bu stratejik satış Ofis'in iase konusundaki en önemli fonksiyonu oldu. Diğer

tarafından Ofis, savaş sırasında yürürlüğe konulan Millî Korunma Kanunu'nun hükümlerini yerine getiren en önemli kurum oldu. Toprak Mahsulleri Vergisini toplama görevi yine TMO'ya verilmişti.

Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde hububat piyasasının düzenlenmesine yaptığı alım ve satımlarla büyük destek verdi. Ayrıca TMO Karadeniz bölgesinde mısır arzı konusunda meydana gelen aksaklıkların giderilmesinde önemli bir rol üstlendi.

Ofis, 26 Haziran 1949 tarih ve 3/9480 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla asli görevlerinin yanı sıra kasaplık hayvan, balık ile bunların mamullerinin alım, satım, ithal ve ihracına, işletmeye ve lüzumunda yem ve emsali yardımcı maddeleri sağlamaya dair yetki ve görevleri de üstlendi. Bu görev üzerine ülkenin çeşitli bölgelerinde kombinalar kurularak halkın beslenmesinde önemli bir yeri olan etin ticari açıdan değer bulmasının yolu açıldı. Etin yanı sıra yine Marshall yardımlarından faydalanarak modern balıkçılığın temelleri de yine TMO tarafından atıldı. ABD'den ithal edilen ağlar TMO tarafından balıkçı kooperatiflerine tahsis edildi. Ve aynı zamanda modern balıkçı tekneleri de yine Ofis tarafından alınarak bu alanda önemli gelişmelerin önü açıldı. Ayrıca Beşiktaş Soğuk Hava Deposu gibi ülkenin çeşitli bölgelerinde kombinalar açılarak bu alanda da öncülük yapıldı.

Marshall yardımlarından yararlanarak et işlerinin yanı sıra ülkede balıkçılığın kalkındırılması ile modern bir şekle dönüştürülmesi görevi de Ofis'e verildi. Görev çerçevesinde Marshall yardımından bu alanda alınan 1949-1950 yılı dönemi için 2,7 milyon dolar olarak alınan yardımın 1,2 milyon doları balıkçılık malzemesi, 1,5 milyon doları ise soğuk hava ve konserve tesislerine ayrıldı. Balıkçılık malzemesi olarak ağ ipliği, teknesiz motor, balık av gemisi, balık nakliye gemisi, araştırma gemisi ve motorları alındı. Ayrıca ülkenin birçok bölgesinde soğuk hava tesisleri ve hem et hem balık depoları inşa edildi.

1950 yılında Ofis bu hizmetleri görmek üzere ülkedeki kara sularını inceleyecek biyolojik araştırmaları yapmak ve memleket balıkçılığına faydalar sağlamak üzere İstanbul Balta Limanı'nda Hidrobiyolojik Araştırmalar Merkez Laboratuvarını kurdu. Buraya ve merkez tarafından verilecek program ve talimatlara göre çalışacak olan Trabzon, İzmir ve İskenderun'a küçük istasyonlar da kuruldu. Ofis balıkçılığın gelişmesine sadece malzeme vererek değil, aynı zamanda kredi vererek de destek oldu. Daha sonra Et ve Balık Kurumu'nun kurulması ile birlikte tüm bu tesisler adı geçen kurum devredildi. Böylece Ofis et ve balık alanında Türkiye'deki modernizasyonun temelini atmış ve bünyesinden yeni bir kurumun doğmasına önyak olmuştur.

Ofis'in yürüttüğü önemli işlerden birisi de Dünya Gıda Programı faaliyetleridir. Türkiye'de her yıl %2,5 gibi bir oranında artan nüfus artışı sebebiyle 1960'larda hububat sıkıntısı ile karşı karşıya kalması sebebiyle Türkiye ithalat yapmak durumunda kaldı. 1960'lardan itibaren son on yıllık ithalat oranı yıllık bazda 515 bin ton gibi yüksek bir orana çıktı. Ancak ithalatın yapılabilmesi serbest döviz rezervine bağlıydı. Döviz rezervini kalkınma ile ilgili yatırımların tahsisine imkân sağlayabilmek adına buğday ithalinin çeşitli ülke ve milletlerarası topluluklardan anlaşmalar yolu ile ve hibe şeklinde temin edilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıktı. Bu ihtiyaç üzerine 400 bin tonu Dünya Gıda Teşkilatı ve 400 bin tonu da Ofis tarafından temin edilmek suretiyle 800 bin tonluk bir Millî Buğday Rezervi Projesi taslağı hazırlandı. Proje Dünya Gıda Programına gönderildi ve uzun uğraşlardan sonra Mayıs 1970'te DGP'den görevlendirilen Prof. Dr. Marrama başkanlığında bir heyet Türkiye'ye geldi ve yaklaşık 10 günlük bir inceleme yaptı. Bu inceleme sonucunda oluşturulan heyet, raporunda 400 bin tonluk Ofis katkısına gerek olmadığını ve projenin 400 bin ton olarak DGP tarafından oluşturulması hususu yer aldı. Nihayet 14 Nisan 1971 tarihinde yapılan törende Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar Genel Müdürü Rahmi Gümrükçüoğlu ile DGP'den İcra Direktörü Aquino arasında

imzalandı. Böylece DGP kapsamında 628 sayılı Millî Buğday Rezervi Projesinde yer alan 300 bin ton buğdayın ülkeye sevki ve böylece ithal buğday için döviz ayırma zorunluğu ortadan kalkmıştı. Bu program çerçevesinde hiçbir zaman bu miktarda bir ihtiyat miktarı verilmemesine rağmen bundan sonra bu konuda daha az döviz harcama imkanı sağlanmış oldu.

Bunun dışında Ofis Milli Müdafaa ve Ticaret Vekâleti gibi kurumların talepleri üzerine sadeyağ, pamuk yağı, margarin gibi maddelerin alım ve satımında da aracılık etti. Ayrıca firmaların talebi üzerine kısa bir süre de olsa kahve ithal etti. Ofis buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, mahlut, patates, fındık, üzüm gibi geniş yelpazede birçok tarım ürününü alarak devletin çiftçiye uzanan kolu olarak 80 yılı aşkın bir süredir hizmet etmektedir.

Ofis 80 yıllık tarihi boyunca Türkiye’de bir kamu ve sivil iktisadi teşekkülün iştirakçisi olmuş, Yem Sanayii A.Ş.’nin kuruluşunda rol alarak hayvancılığa büyük katkı yapmıştır.

Ayrıca Ofis Ekmek Fırını ile ekmek tasarrufunda öncülük etmek üzere küçük ve yuvarlak ekmek olan roll ekmeği üreterek bilhassa kamu kurumlarına uygun fiyatla vererek bu alanda da bir öncülük yapmıştı. Ayrıca Ofis Piknik ile de bir 1986’lardan itibaren üretimi oldukça fazla olan mercimeği farklı formlardaki üretimlerle tüketiciye sunmuş ve bu alanda da öncülük yapmıştır.

Ofis bünyesinde 1950’li yıllarda kurulan telsiz sistemi 1959’da Ofis’in Sesi Radyosu formunda da hizmet vermiş ancak 1960 Darbesi sonrasında çalışmasına müsaade edilmemiştir. Ofis elinde bulunan radyo imkânları ve bu konudaki tecrübeli personel Van, İzmir, Diyarbakır ve İskenderun’da il radyolarının kurulmasında kullanılmıştır.

Ayrıca kurumun Ekin, TMO, Başak adlarıyla çıkardığı dergi kurum dergiciliğinin en kaliteli örneklerine sahiptir. Bu dergilerde kurum haberlerinin yanı sıra sına alanında yapılan çeviri ve telif yazılar, kültür yazıları, karikatür, şiir gibi çok renkli yazılar yayımlanmıştır. Öte yandan tanınmış, tanınmamış birçok yazar, sanatçı, gazeteci, siyasetçi Ofis’te çalışmıştır: Cahit Sıtkı Tarancı, Necati Cumalı, Muzaffer Buyrukçu, İskender Fikret Akdora, Hasan Şimşek, Mehmet Bozkurt Esenyel, Şükrü Erbaş, Ergül Çetin, Nazmi Sevgen, Münir Tefvik Uras, Hatif Öge, Oktay Ekşi, Deniz Baykal, Kenan Durukan, Meral Okay, Kemal Çakır, Günay Güner, M.Ufuk Mistepe, Necdet Kuru, Sabit İnce, Dr. Mustafa Altıoklar. Bu adların yanı sıra Emel Sayın gibi Yalvaç Ural, Nilgün Abuşka’nın babaları da Ofisçiydi. Onlar da Ofis şartlarında büyüdüler.

Ayrıca sanat, spor ve kültürel faaliyetler de yürütmüştür. 1989 tarihinde heykeltraş Burhan Alkar yönetiminde Ofis Güvercinlik tesislerinde çeşitli sanat dallarının uygulanabileceği bir sanat merkezi (Plastik Sanatlar Uygulama Öğretim Merkezi) açıldı.

Ofis aynı zamanda 1954 yılında kurularak günümüze kadar ulaşan ve halen Türkiye’nin en kaliteli ve akredite olmuş hububat laboratuvarına sahiptir. Ofis 2020’li yıllarda 1938’de üstlendiği misyonu sürdürmektedir.

Seyfi YILDIRIM

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Fonları (BCA)

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu Fon Kodu 030 18 01 02

Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu (Fon Kodu 030.10.00.00)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu 030 01 0 0.

Müşterek Kararnameler Kataloğu 030 11 01 00.

Toprak Mahsulleri Ofisi Arşivleri

Toprak Mahsulleri Ofisi, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanlığı Birim Arşivi

Toprak Mahsulleri Ofisi, Personel Daire Başkanlığı Birim Arşivi

Toprak Mahsulleri Ofisi Yıllık Faaliyet ve Sektör Raporları İle Yönetim Kurulu Kararları

Gazete ve Dergiler

Başak Dergisi

Cumhuriyet

Ekin Dergisi

Enformasyon Bülteni

Tanin

TMO Dergisi

Ulus

Yeni Ekonomi

Toprak Mahsulleri Ofisi, Konjonktür Bülteni 1938 -1958.

Kitap ve Makaleler

Toprak Mahsulleri Ofisi, **Toprak Mahsulleri Ofisi Teşkilatı (1938-1959)**, Ankara 1960.

Toprak Mahsulleri Ofisi, **Toprak Mahsulleri Ofisi 30. Hizmet Yılı 1938-1968**, Mars Matbaası, Ankara 1968.

ACUN, Niyazi, **Zirai Tarihimize Bir Bakış Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayesi**, Sinan Matbaası, İstanbul 1947.

AFŞAR, Erkan, **Toprak Mahsulleri Ofisinin İktisadî Faaliyetleri Ve Siyasetteki Yansımaları (1938-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009.

ÇITIR, Burak, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 1915.

DOĞUKAN, Suphi Rıza, **Türkiye'de Haşhaş Ziraatı ve Afyon İstihsalı**, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1950.

YILDIRIM, Seyfi, "Telsiz ve Kurum Radyosundan İl Radyolarına: Toprak Ofis'in Sesi Radyosu", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 16 Sayı 32 (Güz 2020).

YILDIRIM, Seyfi, **Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihçesi 1938-2018**, Ankara 2018.

19/08/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/toprak-mahsulleri-ofisi-tmo/?pdf=3323> adresinden erişilmiştir